

Tomáš Klimek

Krajiny českého středověku

DOKOŘÁN

Tomáš Klimek

KRAJINY ČESKÉHO STŘEDOVĚKU

© Tomáš Klimek, 2014

Photography © Hana Rysová, 2014

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této publikace nesmí být rozmnožována a rozšiřována jakýmkoli způsobem bez předchozího písemného svolení nakladatele.

Druhé vydání (první elektronické).

Odpovědná redaktorka Tereza Hříbová.

Fotografie Hana Rysová.

Recenzovali prof. PhDr. Josef Žemlička, DrSc., Ing. Pavel Bolina, Ph.D.,
RNDr. Václav Cílek, CSc.

Obálka (s použitím fotografie Hany Rysové), grafická úprava a sazba
Miloš Jirsa.

Konverze do elektronické verze Tomáš Schwarzbacher Zeman.

Vydalo v roce 2014 nakladatelství Dokořán, s. r. o., Holečkova 9, Praha 5,
dokoran@dokoran.cz, www.dokoran.cz, jako svou 723. publikaci
(166. elektronická).

ISBN: 978-80-7363-662-3

Krajiny
českého
středověku

Tomáš Klimek

Krajiny českého středověku

Dokořán

Poděkování autora

*Děkuji rodině za podporu,
Zdeňkovi Uhlířovi a Pavlovi Bolinovi za inspiraci,
Michaele Nondkové za první jazykovou korekturu
a Václavu Cílkovi za pomoc s vydáním.*

Obsah

Úvod	9
ČÁST PRVNÍ – Vhled do středověkého paradigmatu. Koncept (ne)abstraktního prostoru	15
1/ Koncept moderního prostoru	17
2/ Prostor a středověké myšlení.....	21
3/ Středověký koncept prostoru v textech z českého prostředí	27
<i>Jednotka prostoru</i>	33
ČÁST DRUHÁ – Krajina a vnímání jejích částí	37
4/ Les – výlučný typ středověké krajiny?.....	38
<i>Les jako literární klišé</i>	40
<i>Fyzická podoba lesa a český mezioborový výzkum</i>	49
<i>Strach z lesa v lidové imaginaci a faktické nebezpečí</i>	51
<i>Postavení lesa v okolní krajině</i>	57
5/ Lidé a vodní toky.....	63
<i>Význam vodních toků v imaginaci</i>	63
<i>Řeky a potoky – pomocník nebo nepřítel?</i>	76
6/ Hory a vertikální svět	87
<i>Uctívání hor</i>	91
<i>Hory a hierarchie</i>	96
<i>Hory a určování polohy v krajině</i>	98
<i>Hory a doprava</i>	100
ČÁST TŘETÍ – Orientace v krajině.....	103
7/ Přímé popisy cest a problémů s orientací v terénu.....	106
8/ Určování polohy a směru – sémantická analýza.....	113
<i>Sémantika a obtíže interpretace geografických údajů</i>	115
<i>Určení blízkosti</i>	116
<i>Určování směru</i>	125
<i>Určování stran</i>	131
Závěr.....	147
Poznámky	151
Summary.....	183
Prameny	185
Literatura	192

Úvod

Prohlížíme-li si pozorněji nějakou památku středověkého umění, často nás zarazí neobvyklá perspektiva, prostorové uspořádání či pitoreskní tvar, aniž si většinou příčinu nezvyklosti svého dojmu vůbec uvědomíme. Je to dáno jednak odlišným dobovým náhledem na funkci umění a uměleckých výtvorů, ale také specifickým středověkým chápáním samotné prostorovosti. Myslím, že můžeme mluvit o typicky středověkém pojetí prostoru, souvisejícím s filozoficko-teologickými koncepty stejně jako s prostým dobovým vnímáním fyzického prostředí. Přiblížit a rozkrýt některé z aspektů tohoto pojetí a ukázat jejich odraz v myšlenkových strukturách každodenního života bude hlavním cílem, který si před sebe klade tato kniha.

Tématu prostoru a místa moderní věda obecně věnovala velmi málo pozornosti a mnozí historikové vývoj náhledu na prostor ve svých pracích nezohledňují.¹ Vnímání *prostoru*, zjednodušeně řečeno okolí, které nás obklopuje, je mnohem více dáno zkušeností a kulturou, než aby nám bylo vrozené, jak většina lidí předpokládá. Obrazu trojrozměrného prostoru zprostředkovaného zrakem se musíme nejprve učit porozumět zkušeností. Lidé, kteří byli následkem šedého zákalu od narození slepí a nabyli zraku až po operaci, stěží rozeznávají jednotlivé objekty, natož aby je byli schopni vidět trojrozměrně. Musejí se nejprve naučit poznávat vztah mezi šířením světla a tvarem jednotlivých předmětů.² Prostor zprostředkovaný smysly novorozeněti je jednolitý a neměnný a teprve postupně z něho v jeho obrazivosti vystupují jednotlivé předměty a dítě si vytváří zrakové, hmatové a pomyslné prostory.³

Podle etnografických pozorování kultur přírodních národů se abstraktní představy o prostoru nevytváří z prosté zkušenosti. Prostor je nejprve pouhou náhodnou skupinou konkrétních místních směrů, více či méně uspořádaných, z nichž každý je spojen s určitým citovým ohlaselem. Tento primitivní prostor může korespondovat s prostorem společným určité skupině, rodině nebo kmeni, ale teprve astronomické nebo meteorologické události mohou obdařit jisté směry hodnotami a obecnějším významem.⁴

Téma vnímání prostoru zasahuje do mnohých vědních oborů a existuje řada prací, které se jím speciálně zabývají. Jejich autoři zkoumají vývoj vnímání prostoru, jeho psychologické aspekty, analyzují kosmologické výklady ve filozofických a teologických koncepcích, zabývají se vlivem vnímání prostoru na průběh událostí, politiku, podobu architektury. Výrazně mezioborové téma zasahuje do historie, etnografie, sociologie, politologie, filozofie i psychologie.⁵

V této práci bych se chtěl zabývat vnímáním prostoru v českém středověku a jeho vývojem od počátku 12. do konce 14. století. Zaměřím se na jeho praktické dopady při putování krajinou a bude mě zajímat, jak na člověka působilo prostředí, které jej obklopovalo, a jakým způsobem se v něm orientoval.

Na úvod je třeba poznamenat, že toto téma má jedno úskalí. Ve středověku neexistovalo pojetí prostoru v takovém významu, jak jej chápeme dnes. Samotný termín *spatium* neoznačoval *prostor* v moderním smyslu slova, byť tento význam najdeme v latinských slovnících na prvním místě. Dal by se přeložit slovy *rozlehlost*, *rozsah*, *roztažení*, přičemž u *prostorovosti* se vždy jednalo o vlastnost konkrétní hmoty, to znamená, že *prostorovost* nemohla existovat sama o sobě.⁶

Při vymezení tématu, které bychom dnes nazvali *prostor*, užívají středověcí autoři většinou termín *locus*. Jeho význam je ale mírně odlišný – *místo*. Je proto obtížné hovořit o historickém vývoji konceptu prostoru, spíše je možné věnovat se různým problémům více či méně spjatým s významem slova, jaký termínu *prostor* přičítáme dnes. Zároveň je nutné uvažovat o jeho propojení s časem. Podobně jako Josef Macek píše o prostorovém vnímání času v jagellonských Čechách,⁷ setkáme se s odrazem této skutečnosti i ve starších textech z českého kulturního okruhu.

V anglosaské literatuře se pro prostorové povědomí jednotlivce i skupiny lidí používá termín *mentální mapa*.⁸ Označuje způsob rozumění prostoru, z něhož vycházejí představy o uspořádání kosmu a o našem místě v něm stejně jako metody lokalizace určitého místa či způsob orientace při cestě krajinou. Všechny pozůstatky období středověku, ať už písemné památky a architektura, nebo kulturní prvky v krajině, odrážejí skutečnost, že mentální mapa tehdejších lidí byla jiná, než je ta naše současná.

Při zkoumání aspektů takového typu historiografie, jakou francouzská škola soustředěná kolem časopisu *Annales* nazvala dějinami mentální, nelze nebrat v úvahu, že každý jedinec má své vlastní vidění světa, a tedy i svou mentální mapu, tudíž je velmi problematické jakékoli po-

znatky na tomto poli zobecňovat. Historiky zabývající se podobnými tématy nicméně nemohou zajímat specifické jednotliviny, ale měli by usilovat o popis vývoje obecných rysů, které byly lidem v určité epoše vlastní, a v jiné nikoli. Tyto obecné rysy se odrážejí v myšlení a následně i tvorbě všech současně žijících jednotlivců; je pouze nutné je identifikovat a podrobit dalším analýzám a srovnávání.

* * *

Období, kterému se budeme věnovat, zahrnuje dobu přerodu společnosti a velkých hospodářských změn spjatých s kolonizací ve 13. století i dostatečný následný časový odstup, který umožňuje zachytit odraz případných změn z kategorie *dlouhého trvání*, tedy proměnu základních politických, hospodářských a společenských struktur.⁹ Jednou z možností, jak do takto obecného tématu proniknout, je analyzovat dochované texty a informace týkající se vnímání krajiny a orientace v prostoru z hlediska *diachronní sémantiky*.¹⁰ Jejím cílem je rozpoznat přesné významy jazykových jednotek a rozkrýt jejich vývoj. Pokusil jsem se o to u výrazů užívaných pro popisy poloh v terénu, určení směru, označení prvků krajiny apod.¹¹

Při jazykovém rozboru je bezpochyby nezbytné dobře se zamyslet nad povahou textů, které použijeme. Z dochovaných textových pramenů jsem z hlediska tématu podrobněji prostudoval především kroniky a listiny, přičemž jsem místy využil i jiné dobové texty, jako např. popravčí knihy, poezii, exempla apod. První dva jmenované typy textů jsou pro vymezené téma neobyčejně informačně bohaté a zároveň edičně velmi dobře zpracované. Při použití metody masového srovnávání, které se u sémantické analýzy předpokládá, je ediční zpracování pramenů nutným předpokladem. I přesto většinou nelze z časových důvodů – kvůli obrovskému množství materiálu – projít všechny relevantní texty ke stanovenému tématu a srovnávat veškeré nalezené případy.¹² U historických prací to platí dvojnásob. Kritérium úplnosti by zde beztak bylo iluzorní, protože už i množina zachovaných textů je pouhým zlomkem jejich původního počtu. K uspokojivému výsledku je ale nutné shromáždit dostatečné množství vzorků; natolik velké, aby z něho již bylo možné vyvozovat obecnější trendy v používání jednotlivých výrazů. Vzhledem k neustálené terminologii se ve středověkých textech setkáme s určitou nejednotou a nepravidelností či neuspořádaností. Důležité je vystihnout tendence, které výrazně převládají, a uvažovat o možných příčinách jednotlivých odlišností. Nelze přitom pominout ani obtížně

uchopitelné vciťování se do jazykových stylů jednotlivých autorů či typů textů; v druhém případě mám na mysli zejména postupně se vybrušující styl textů listin.¹³

Z metodických obtíží jistě vyniká problém dvojjazyčnosti – analyzované texty jsou psány v latině, ačkoli mnozí jejich autoři v běžném životě mluvili česky a německy. Texty tak tvoří specifický svět, který odráží i „nelatinskou“ zkušenost jejich autorů. Tomu se přizpůsobuje jak samotný jazyk, tak varianty použití jednotlivých výrazů.¹⁴

Na dvojjazyčnost a problémy z ní plynoucí poukazuje již Marc Bloch v předválečné syntéze *Feudální společnost*.¹⁵ Latina nebyla mateřským jazykem středověkých autorů a míra její znalosti se u jednotlivých osob značně lišila. Sloužila nicméně jako univerzální dorozumívací jazyk vzdělanců, ať už v jakékoli podobě a kvalitě. Každý autor si v závislosti na svém vzdělání a schopnosti osvojit si cizí jazyk vytvářel *svou vlastní* latinu. Často je tedy problematické srovnávat sémantické významy jednotlivých slov napříč různými texty; naopak je žádoucí začít srovnáváním v rámci textu jednoho autora. V používání jednotlivých výrazů lze v takto vybraném vzorku nalézt pravidelnosti, které je pak možné srovnávat s pravidelnostmi zjištěnými v jiných textech. Latinský slovník každého jednotlivého autora velice věrně odráží jeho myšlení v rodné řeči, je pouze třeba mít na zřeteli, že u něho vzhledem k omezené znalosti cizí řeči nelze předem předpokládat platnost obecných významů jednotlivých slov – ty je potřeba teprve odvozovat z kontextů v rámci díla daného autora.

U informací z vyprávěcích pramenů vzniká potřeba definovat rozdíly způsobené odlišným stylistickým pojetím jednotlivých kronikářů. Historik středověku se při každém srovnávání založeném na jazykovém rozboru musí vyrovnat s tím, že od sebe autoři navzájem přebírali celé pasáže textu, a to často doslovně. Znění textů navíc může být ovlivněno mladšími přepisy, v nichž se většina z nich dochovala. V případě, že známe starší předlohu, lze ovšem opsané pasáže určit, zvláště když se v kontextu celého díla jeví jako specifické, často právě výběrem určitých výrazů.

Dále zde najdeme převzaté starší frazémy či obecně užívaná schémata s již vyprázdněným smyslem, sousloví existující v antické latině – textech *Vulgáty* či patristických Otců – která ve středověkých textech pouze přežívala, resp. pozbyla svůj původní význam. V takových případech je nutné porovnávat jednotlivé konkrétní situace. A nejde ani tak o to, jestli je dané sousloví převzato z antických nebo biblických textů, ale

jakým způsobem je použito v novém kontextu. Zkoumání prostorově i časově uzavřené množiny textů by mělo ukázat případné významové anachronismy převzaté ze starších typů vyjádření. Již namátkové sondy do antických, biblických a raně středověkých patristických textů ukazují, že tyto typy vyjádření jsou ve zkoumaných textech jistým způsobem specifické, byť se v nich mnohdy užívají identické výrazy.

Důležitou skutečností je, že máme pro dané období v českém prostředí k dispozici více druhů textů. Jinak bychom mohli velmi snadno podlehnout klamu určitých literárních forem. Vedle vyprávěcích pramenů se však dochovalo také velké množství právních textů, zejména listin. Jejich autoři sledovali naprosto odlišné cíle než kronikáři a legendisté. Texty listin, zejména těch, které zaznamenávají detaily hraničních sporů, odrážejí potřebu zorientovat se v konkrétní krajině, přičemž cílem autorů bylo popsat situaci tak, aby tomu příjemci textu porozuměli. Pokud údaje z listin srovnáme s tím, co se dočteme v kronikách a legendách, můžeme mnohem lépe rozpoznat případné textové šablony a klišé vycházející z toho, za jakým účelem byly tyto písemnosti pořízeny, a lépe nahlédnout do způsobu myšlení tehdy žijících lidí.

ČÁST PRVNÍ

Vhled do středověkého paradigmatu. Koncept (ne)abstraktního prostoru

Jestliže tudíž místo není žádnou ze tří věcí, ani tvarem, ani látkou, ani druhem rozlehlosti, která by tu vždycky byla mimo rozlehlost měnící místo a od ní různá, zbývá nutně, že místo jest poslední ze čtyř, totiž hranice obklopující tělesa, [v níž se s obklopaným stýká]. Obklopaným tělesem pak rozumím pohybované místním pohybem.¹

Aristoteles

Pokud se chceme zabývat natolik obecnou složkou myšlení, jako je vnímání prostoru v určité minulé době, nevystačíme si s rozbohem jednotlivých dobových způsobů orientace v krajině nebo úvahami o nahlížení jednotlivých prvků krajiny jako les nebo voda. Kdybychom se bez přípravy pustili do řešení těchto otázek, došlo by nutně k nedorozumění a nepochopení odlišného způsobu myšlení, které pak přirozeně máme tendenci podceňovat či znevažovat. Nejprve je nutné snažit se oprostit od současných myšlenkových struktur, které vycházejí z jiného chápání světa souvisejícího s jinými filozofickými, vědeckými či náboženskými koncepty a paradigmaty². Určité koncepty a své pojetí světa má nepochybně každá lidská společnost. Ve vyspělejších či složitějších kulturách lze pak většinou rozlišovat mezi koncepty tzv. „vysoké“ a „lidové“ kultury, které spolu vždy navzájem souvisí.

Jak již bylo řečeno v úvodu, ve středověku nemůže prostorovost existovat sama o sobě, což je ovšem klíčová informace. Ve zkoumaných textech se proto termín *spatium* – *prostor* pojí s udáním měrné hodnoty (např. *prostor jednoho lokte*) nebo konkrétní plochy (např. *dlouhý prostor země*). Odvozené přídavné jméno *spatiosus* je již významově zabarvené – podobně jako české *prostorový*: neznamená pouze, že spolu s podstatným jménem, k němuž se váže, označuje rozprostírající se těleso – zároveň také vyjadřuje, že se toto těleso rozprostírá *značně*.³

O propojení prostoru s časem dostatečně vypovídá již časté používání sousloví *spatium temporis*, jímž je myšlen určitý časový úsek, ovšem doslovně znamená *časoprostor*. Stejně jako rozměry se rozpínají jednotlivé časové úseky, a v textech se tedy setkáme se spojeními doslovně přelo-

žitelnými jako *prostory noci, prostor dvou let, prostor života*. Prostor je počítán stejným způsobem jako čas (*prostor dvou měsíců*).⁴

Pokud se nad významem pojmu *časoprostor* a jeho funkcí pro popis všedních, každodenních jevů zamyslíme hlouběji, ukáže se, že použití takového termínu nutně vychází z myšlenkového systému naprosto odlišného od newtonovsko-descartovské koncepce, v níž je čas od prostorem striktně oddělen a která dodnes (a to i přes poněkud odlišný vývoj fyziky ve 20. století) dominuje běžné obrazivosti většiny lidí euroamerického kulturního okruhu.⁵

1/ Koncept moderního prostoru

Pro úvahy o vnímání prostoru ve středověku bude vhodné pokusit se nejprve ve stručnosti popsat „naše“ současné pojetí prostoru a podívat se ve zkratce na jeho zrod. Bez podobného exkurzu bychom si těžko uvědomili, které z rysů našeho vnímání můžeme v této souvislosti považovat za obecně lidské, a jakým způsobem máme tedy počítat s jejich existencí i pro zkoumané období, a které prvky jsou naopak dány kulturou, a zdaleka je proto nelze zobecnit pro všechny kultury v průběhu dějin. Pouze tímto postupem se vyvarujeme anachronismů, které občas historiky svádějí k obhajobě krkolomných teorií. Patří mezi ně kupříkladu tvrzení, že ve středověku existovaly mapy dnešního typu, nicméně kvůli intenzivnímu používání se žádná z nich nedochovala.⁶

Ačkoli Albert Einstein vydal svou speciální teorii relativity již v roce 1905, relativní pojetí prostoru proniklo během 20. století do obecného povědomí a struktur myšlení jen velmi málo. Pojetí prostoru člověka *postmoderny* stále zůstává moderní, založené zejména na fyzikálně-filozofické koncepci Isaaca Newtona (1642–1727). Newtonovská teorie ostatně stále platí i ve fyzice, pokud se nepohybujeme v rychlostech blížících se rychlosti světla nebo v okolí výjimečně silného gravitačního pole, např. černé díry.⁷

Většina Evropanů dnes považuje Newtonův trojrozměrný, nepohyblivý a na ničem nezávislý (tedy sám o sobě existující) prostor za jakousi objektivní, fyzikální danost platnou vždy a všude. Snad pouze tvrzení o jeho nekonečnosti a věčném trvání není většinou přijímáno a mění se v závislosti na víře, prostředí či individuální znalosti novějších fyzikálních teorií a filozofických konceptů. S výjimkou menšinových kruhů je však dnes obecně přijatá koncepce „objektivního“ prostoru, který existuje sám o sobě, v historii lidských kultur spíše méně častá.⁸

Za první krok k newtonovskému nekonečnému vesmíru moderny lze patrně považovat filozofickou koncepci Mikuláše Kusánského. Jako první totiž přišel s myšlenkou nekonečnosti univerza, byť ještě nemluvil o *nekonečném*, které náleželo výhradně Bohu, ale o *neohraňčeném*. Tento termín ale Kusánský vztahoval i na nekonečnost počtu prvků, z nichž

se jeho vesmír skládal, čímž se stal nepopsatelným a nedefinovatelným. Ve svém nejslavnějším díle *O učené nevědomosti* rozbil do té doby platnou koncepci vrstevnatého vesmíru se středem v jednom bodě. Napsal, že v nekonečně velkém kruhu je obvod totožný s tečnou a v nekonečně malém kruhu pak s průměrem. Tím ovšem ztratilo své výsadní postavení centrum, které bylo ztotožnitelné s průměrem nebo obvodem; bylo najednou všude i nikde. Pravým centrem světa se stal Bůh, který byl zároveň jeho středem i nekonečným obvodem. Kusánského vesmír je vesmír bez dřívějších jistot – nadále v něm neexistuje *pevná stálá osa*, všechny sféry se pohybují kolem svých vlastních os, které navíc mění svou pozici.⁹

Z dalších „tvůrců moderního konceptu prostoru“ lze jmenovat Bernardina Telesia (1588), Giordana Bruna (1600), Henryho Morea (1687) a především Reného Descarta (1650). Descartes vidí svět jako *rozlehlost, rozprostření*. Podle jeho učení o bytí se každé těleso rozpíná a podstata čili rozlehlost tělesa nezávisí na jeho dalších vlastnostech.¹⁰ Tato rozlehlost je však podobně jako u Aristotela stále ještě neoddělitelná od tělesa a není ji možné odlišit od látky. Rozlehlost ničeho, tedy prázdný prostor, tak pro Descarta ještě neexistuje. Geometrie je výtvozem lidské mysli a s fyzickým světem nesouvisí. Nekonečný je pro Descarta pouze Bůh, svět je pouze *neurčitelný*. Dále je podle karteziánského modelu¹¹ rozměrnost abstraktní a objektivní, směrovost pak konkrétní a subjektivní.¹²

Na základě kritiky Descartovy koncepce se zrodily další vlivné teorie. Henry More, Descartův současník a oponující korespondent, kritizoval ztotožnění *rozprostření s hmotou*, protože *rozprostřen* je podle něho i *duch*, který se může vyskytovat na jednom místě s tělesem. More rovněž odmítal karteziánské vysvětlení pohybu jakožto pouhého systému vztahů mezi tělesy. V jeho pojetí se objekt pohybuje ve vztahu k nehybnému prostoru. Měníci se vzdálenosti mezi tělesy, prostor i pohyb, jsou oproti karteziánské koncepci reálné. Prostor je podle něj rozprostřením Boha. Podobně jako podle antických atomistů Demokrita, Epikura a Lucretia pro Morea neexistuje důvod, abychom popírali existenci prázdného prostoru. Závěr, že Bůh je všude, musí navíc znamenat, že sám svět je nekonečný a věčný. S obdobnou myšlenkou zbožštění prostoru přichází také Spinoza, bytí neuznává existenci prázdna.¹³

Isaac Newton († 1727) ve své koncepci osamostatňuje a zabsolutňuje nejen prostor, ale také čas. „Nedefinuji čas, prostor, místo a pohyb, protože jsou všeobecně známé. Musím pouze poznamenat, že si lidé tyto veličiny představují pouze podle vztahů, které tyto mají k vnímatelným

předmětům. Tak vznikají jisté předsudky...¹⁴ Newton přišel na počátku 18. století s teorií prostoru, která byla velice revoluční. Jeho prostor i čas jsou na ničem nezávislými schránkami a Newton dokládá existenci tohoto absolutního prostoru vysvětlením přitažlivých sil mezi tělesy v kosmu – ty fungují tehdy, pokud jsou zasazeny do „nesmírného prázdna“.¹⁵ Prostor, čas i pohyb jsou absolutní, tj. na ničem nezávislé veličiny. Prostor je nepostihnuteľný našimi smysly, nelze ho rozdělit, je rozprostraněním Boha, není ohraničen. Může existovat prostor prázdny, což je prostor bez těles, v němž je ale přítomen Bůh a také možná další substance, které nejsou látkami a nejsou poznatelné našimi smysly. Prostor je nepohyblivý a absolutní. Z hlediska vztahů mezi tělesy je inerciální soustavou¹⁶, kde platí 1. Newtonův pohybový zákon: „Pokud na těleso nepůsobí žádná vnější síly nebo výslednice sil je nulová, těleso setrvává v klidu nebo v rovnoměrném přímočarém pohybu.“¹⁷

Tato radikální teorie již za Newtonova života vzbudila ostrou kritiku, do které se pustil zejména Leibnitz, nicméně do konce století získala Newtonova koncepce jednoznačné uznání.¹⁸ Z newtonovského absolutního prostoru se časem vytratil Bůh a nahradila ho čistá přírodní síla a materiální svět. Z rámce Boží přítomnosti a konání se prostor proměnil v prázdno atomistů, v němž se nachází svět.

Od Newtonovy filozofické koncepce a jejích interpretací se odvíjí naše pojetí prostoru. Obvykle jej vnímáme jako jakousi stejnorodou prázdnotu, nekonečnou, bezpříznakovou, neutrální a neosobní. Moderní filozofie zároveň poprvé začala od sebe odlišovat *místo* a *prostor*, přičemž *místo* se dostalo hierarchicky pod *prostor*. Nečlenitý prostor se ale v podstatě stává jediným místem.¹⁹ Jako takový se velmi snadno měří, čemuž výrazně napomáhá dnes již takřka celosvětově sjednocená měrná soustava. Zároveň se prostor také velmi snadno oceňuje a prodává. Byť má podle obecně známých nejnovějších fyzikálních teorií vesmír konečné hranice, jsou v porovnání s naším nepatrným tělem jejich rozměry stále takřka newtonovsky nekonečné, podobně jako časové rozpětí, po které vesmír trvá a patrně trvat bude – „svět tady bude a my na něm nebudem“, zní lidové rčení.

